

Iben Fonnesberg-Schmidt, *The Popes and the Baltic Crusades, 1147–1254*, *The Northern World*, 26 (Leiden, Boston: Brill, 2007), xvi+287 lk, 2 kaarti. ISBN 9004155023.

Ristisõdade ajaloo uurimise viimase paari-kolme aastakümne uus laine on olnud algselt seotud Ameerika ning eriti Inglise keskajaurimisega. See on kaasa toonud ristisõja mõiste senisest oluliselt laiema – paljud arvavad tänaseks juba, et liigagi laia – kasutamise ja pilgu pööramise Püha Maa kõrval ka teisale Euroopas. Ristisõdijate varem uurimustes sageli esiplaanile seatud materiaalsete motiivide kõrval on hakatud ka toonitama ristisõdijaks-olemise vaimulikku kasu ja seda, et kaugele sõjaretkele minek tõi enamusele osalistest kaasa pigem kulu kui ainelist tulu. Ristisõdade n-õ esiuurijaks ja paljude standardteosteks saanud ülevaadete autoriks on tänaseks päevaks kujunenud Cambridge'i Ülikooli professor Jonathan Riley-Smith (s 1938).

Põhja-Euroopa ja Läänemeremaade ajaloo uurimise kontekstis on vastavasuunalised uuendused suurel määral lähtunud Taani ajaloolaste töödest. Lõuna-Taani Ülikool Odenses oli 1998.–2001. aastatel keskuseks uurimisprojektile “Taani ja ristisõjaliikumine. Läänemeremaade integreerumine keskaegsesse Euroopasse”. Suurel määral tänu Taani uurijate töödele on ka Liivimaal 13. sajandil aset leidnud sündmused saanud laiemas maailmas teadvustatuks kui osa ristisõdade ajaloost, mis uurimisobjektina pole vähimalgi määral alaväärsem Vahemeremaades toimunu käsitlemisest.

Nüüd on trükist ilmunud Taani ajaloolase Iben Fonnesberg-Schmidti Cambridge'is Jonathan Riley-Smithi juhendamisel 2004. aastal valminud dissertatsioon paavstide rollist Läänemere-äärsetes ristisõdades 12. sajandil ja 13. sajandi esimesel poolel. Keskkel kohal selles uurimisvaldkonnas seisab saksa ajaloolase Ernst Pitzi (s 1928) nüüdseks juba rohkem kui kolmkümmend aastat tagasi ilmunud raamat “Paavstireskript ja keisrireskript keskajal” (1971). Pitzi keskseid teese oli, et Liivi- ja Preisiimaal paavstide iseseisev poliitika 13. sajandil tegelikult puudus – paavstid (või nende kantseleiametnikud) lihtsalt nõustusid sellega, mida neilt ühe

või teise kirja ehk privileegi taotlejad soovisid. Kui Pitzi väited paavsti ja ka keisri kantselei töökorralduse kohta pärjusid terava kriitika ning pole leidnud tunnustust, siis tema Liivi- ja Preisimaa 13. sajandi ajaloo käsitus on osutunud mõjukaks ja viljakaks. Iben Fonnesberg-Schmidt seab oma uurimuse keskseks eesmärgiks süveneda paavstide ja nende poliitika rolli Läänemere-ristisõdades, pidades kirikupead siiski võimeliseks isiklikku seisukohta selles osas omama ja väljendama.

Tulemuseks on senisest nüansseeritum ettekujutus paavstide ja paavstivõimu tähendusest Pommeri, Preisi- ja Liivimaa varaajaloos. Ühest küljest leiab kinnitust väide paavstide passiivsest rollist sündmustikus, nende ülesandeks jäi anda heakskiit algatustele, mis pärinesid Põhja- ja Ida-Euroopa katoliiklikest võimukeskustest. Teiselt poolt leiab autor, et paavstidel oli tõepoolest olemas ka isiklik suhe toimuvasse, mis väljendus Kirde-Euroopa sündmustele ja algatustele üldise ristiõjapoliitika raamides omistatud kohas ning tähenduses. 12. sajandil lubasid paavstid paganate vastu kasutada jõudu, kuigi vägivaldne ristimine on vastuolus kanoonilise õigusega. Samas kujunes ka arusaam, et jõu kasutamine on (vähemalt teoorias) vajalik ristitute kaitseks. 13. sajandi alguses kasvas paavsti kui keskse õigusandja roll Kirde-Euroopa sündmustes oluliselt. Siiski ei seadnud paavst Innocentius III Baltikumi ristiõitjaid indulgentsi ja ristiõjaprivileegide ulatuse osas kunagi ühele pulgale Pühale Maale, Hispaaniasse või albilaste vastu suundujatega. See näitab, et paavst pidas Liivi- ja Preisimaa sündmusi tegelikult kõrvalisteks, kusjuures Taani kuningale läkitatud kirjades on ristiõjaline retoorika esindatud palju tugevamini kui Üksküla-Riia misjonikeskusega seotud kirjade puhul.

Paavstide sõltuvus huvitatud asjaosaliste poolt vahendatud teabest jätkus ka järgnevate pontifikaatide ajal. Küll pärjusid Läänemere-äärsete ristiretkede osalised alates Honorius III valitsusajast Püha Haua kaitsjate ja vabastajatega võrdväärse indulgentsi, kuid hoolimata paavstide ja mõnede nende lähikondlaste (nagu Modena piiskop Guillelmus ja Püha Dominicus) isiklikust huvist misjonitöö vastu Baltimaades, ei olnud nad eelkõige puuduliku infovahetuse tõttu tegelikult võimelised omapoolseteks tegusateks algatusteks. Samas laienes samm-sammult kohalikele huvitatud jõududele antud privileegide ulatus, kuni selleni välja, et Innocentius IV poolt Taani kuningale 1245. aastal antud õigus maksustada ristiretke nimel Taani kirikut näib olevat üldise ristiõjapoliitika raamides uuendus, mis leidis hiljem rakendust ka teistes maades.

Kokkuvõttes jõuab autor välja ristiõja definitsioonini, toetades pigem selle laiemat piiritlemist: muidu ei saaks retki Liivimaale enne 1216. aastat

rangelt võttes ristsõiduks nimetada. Oma uurimuses vaatab Iben Fonnesberg-Schmidt asjadele eelkõige kuuria poolt, mis paavstlikke kirju põhi- allikaks võttes on muidugi mõistetav ja paratamatu. Seega jääb mõnevõrra tähelepanu alt kõrvale sama loo teine pool: Liivi- ja Preisimaa, ehk siis küsimus, milline oli selle paavstliku poliitika tegelik mõju kohapeal. Kuivõrd ja kuidas kajastavad Itaalias kirja pandud allikate sõnakasutus ja muutused selles reaalseid muutusi Põhja-Euroopa jõuvahekordades ning poliitilistes ja usulistest ettekujutustes? Taani kuningas Erik IV oli oma ristiretkekavade puhul varustatud palju ulatuslikumate paavstlike privileegidega kui tema eelkäija Valdemar II, ometi vallutas viimane suure osa Eestist, Eriku sõjakäik jäi aga üldse teoks tegemata.

Lokaalse konteksti tõhusam käsitlemine eeldanuks muidugi ka suuremat süvenemist Läänemeremaadesse korraldatud ristiretki ja Liivi- või Preisimaa kristianiseerimist käsitlevasse väga ulatuslikku kirjandusse, mis ilmselt küündinuks kaugelt üle teema ja dissertatsiooni raamide. Mõni Kurt Forstreuteri, Manfred Hellmanni või Bernd Ulrich Huckeri uurimus väärinuks siiski ka praegu, lisaks juba tsiteeritud töödele, kirjandusloetelusse lülitamist. Kuid kindlasti on Iben Fonnesberg-Schmidti uurimuse näol trükivalgust näinud raamat, mis on oluline ja hädavajalik täiendus 12.–13. sajandil Läänemere ääres aset leidnud suurte muutuste käsitlemisele.

ANTI SELART